

ПРОБЛЕМИ СПАДКУВАННЯ ЧАСТКИ СПАДКОЄМЦЯ ЗА ЗАПОВІТОМ У ВИПАДКУ ЙОГО СМЕРТІ ДО ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Васильєва В. В.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник, завідувач лабораторії проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено дослідженню порядку спадкування майна у разі смерті спадкоємця за заповітом до відкриття спадщини. Проаналізовано досвід країн англо-американської правової системи та встановлено відсутність нормативного врегулювання цього питання в українському законодавстві. Зроблено висновок, що найбільш прийнятним варіантом врегулювання згаданого питання є встановлення норми щодо розподілу частки померлого до відкриття спадщини спадкоємця між іншими спадкоємцями за заповітом пропорційно до їх часток.

Ключові слова: заповіт, спадкування за заповітом, англо-американська правова система.

У даній статті розглядається проблема застосування положень права в процесі спадкування за заповітом, а саме, у випадку, коли один чи більше спадкоємців, вказаних спадкодавцем у заповіті, помер до відкриття спадщини, а порядок розподілу його частки у разі його смерті заповітом не визначений.

В англо-американській правовій системі для такої умови заповіту, яка була дійсною на момент складення заповіту, але не може бути виконана у зв'язку зі смертю спадкоємця, його небажанням прийняти спадщину, відмовою від прийняття спадщини чи неприйняттям спадщини через іншу причину, існує спеціальний термін – *lapse* (англ. провал, упущення). Іншими словами, *lapse* – це провал розпорядження спадкодавця, тобто неможливість виконання заповіту (в цілому або в частині). Найбільш поширена причина неможливості виконання заповіту – смерть спадкоємця раніше спадкодавця. В останньому випадку право на спадщину припиняється, оскільки неможливо передати майно померлому, а для прийняття майна обов'язково потрібно пережити спадкодавця [1, с. 7–9].

Додаткового вирішення потребує з'ясування, коли ж спадкоємець є таким, що пережив спадкодавця. Одночасна смерть (англ. *simultaneous death*) є проблемою при спадкуванні, яка виникає, коли двоє осіб, щонайменше одна з яких має право на частку або усю спадщину (як правило, подружжя), помирають в один момент. За загальним правилом, якщо є докази того, що одна особа пережила іншу навіть на кілька секунд, то спадщини будуть відкриті відповідно до моменту смертей осіб, хоча померлі можуть зробити у заповіті застереження з цього приводу. Деякі заповіти включають так звані *titanic clauses* (застереження, названі так після катастрофи «Титаніка», яка спричинила численні одночасні смерті спадкодавців та їх спадкоємців), які містять детальні вказівки, яким чином має бути відкрита та розподілена спадщина у випадку одночасної смерті спадкодавця та спадкоємця (ів).

Для визначення того, в яких випадках спадкоємець вважається таким, що пережив спадкодавця, більшість штатів США визнали Єдиний закон про одночасну смерть або норми про смерть в швидкій послідовності [2]. Відповідно до них у випадку, якщо дві особи померли за таких обставин, коли відсутні достатні докази того, хто з них кого пережив, майно кожного з них спадкується так, наче заповідач пережив свого спадкоємця. А згідно з § 2-601 Єдиного Спадкового кодексу (Uniform Probate Code 1969) і в кількох штатах, що його визнають, спадкоємець, який не пережив заповідача більше як на 120 годин, з метою спадкування вважається померлим раніше, якщо тільки інше прямо не передбачене у заповіті [3].

Загальне право Англії та Уельсу (а також Австралії) не приймає теорію одночасної смерті. Якщо немає медичних документів, що засвідчують час смерті, старша з двох осіб вважається такою, що померла раніше (Law of Property Act 1925, Section 184) [4]. Застосування цієї норми може спричинити труднощі при спадкуванні, коли, наприклад, старша особа з подружжя мала дітей до останнього шлюбу. Тому це правило може бути змінено застереженням в заповіті. Заповіти переважно мають застереження «*про того, хто пережив*» (англ. *survivorship clause*), яким найчастіше встановлюється строк в 30 днів до наступної смерті для іншого з подружжя для презумпції одночасної смерті. У такому випадку спадщина обох з подружжя розподіляється так, наче вони були вдівцями на момент смерті.

У статті 1220 ЦК України [5] зазначається, що, якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. При цьому не зовсім зрозуміло, чи мається на увазі смерть осіб в межах 24 годин, чи в межах календарної дати доби. Слідуючи логіці даної норми, ймовірно має йтися про 24 години, інакше на осіб, що померли під час спільної для них небезпеки незабаром до і незабаром після опівночі, і різниця між часом смерті яких невелика, не поширюватиметься презумпція одночасної смерті. Видається за необхідне уточнення цього моменту в законодавстві на користь встановлення чіткого варіанта, вираженого в годинах, а саме – 24 години. Частиною 2 цієї статті встановлено, що якщо кілька осіб,

які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

Повертаючись до порядку спадкування за заповітом при смерті одного або більше спадкоємців за заповітом, варто зауважити, що в англо-американському праві містяться норми про втрату спадкових прав, які передбачають отримувачів замість спадкоємців у випадках, коли раніше померлий спадкоємець залишив після себе нащадків, що пережили заповідача. Ці норми називаються законами, що запобігають втраті спадкових прав (*англ.* *antilapse statutes*). Такі норми були запозичені американським правом зі ст. 32 англійського Закону про заповіти 1837 р. [6], в якій було вказано, що якщо спадкоємець за заповітом помер раніше спадкодавця, але залишив потомство, то спадковий дар не зникає, а спадкується так, начебто спадкоємець помер незабаром після заповідача [7, с. 513] (у 1996 р. ця норма була усунута з англійського Закону, однак в американському праві вона залишилась). Ці норми діють аналогічно нормам про спадкування за правом представлення (*англ.* *by representation*) при спадкуванні за законом. Наприклад, батько залишив заповіт, де містилось розпорядження «усе своє майно заповідаю сину Джону», але останній помер раніше батька, залишивши двох дітей, які пережили заповідача. Згідно з типовою нормою, що перешкоджає втраті спадкових прав, діти Джона отримують у спадок майно, яке мало б перейти їхньому батьку.

Цей правовий інститут близький українському спадкуванню за правом представлення, що міститься у ст. 1266 ЦК України, в якій визначається порядок спадкування частки за правом представлення, тобто спадкування по низхідній та висхідній лінії споріднення родичами померлих спадкоємців, які закликались би до спадкування, якщо були б живими на час відкриття спадщини. Однак ця норма застосовується *лише при спадкуванні за законом*.

Стаття 1276 ЦК України визначає умови застосування спадкової трансмісії та порядок спадкування за законом або за заповітом, коли належна спадкоємцю частка спадщини, окрім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців. Однак ця норма діє *лише, якщо спадкоємець помер після відкриття спадщини* і не встиг її прийняти.

Таким чином, питання спадкування за заповітом у разі, якщо спадкоємець за заповітом помер раніше за спадкодавця, в законодавстві України залишається неврегульованим і віддається на розсуд нотаріуса чи суду.

В американському праві норми, що перешкоджають втраті спадкових прав, можуть не застосовуватися у тих випадках, коли спадкоємець за заповітом (*англ.* *devisee*) не входить до кола осіб, що спадкують за законом (наприклад, він не родич спадкодавця), або він не має своїх нащадків, які пережили заповідача. У цьому випадку згідно з законодавством та практики різних штатів можливі такі варіанти:

- 1) майно може бути успадковано як незаповідане, тобто за законом;
- 2) спадщина на користь групи осіб ділиться між членами відповідної групи осіб (або така група презюмується), на користь якої було заповідано майно;
- 3) за наявності у заповіті застереження про залишкове майно (*англ.* *residuary clause*), майно може перейти не нащадку померлого спадкоємця, а тому, хто вказаний спадкоємцем решти майна.

За Загальним правом і законом більшості штатів на сьогодні частка спадкоємця, що помер раніше заповідача, не переходить до решти спадкоємців, якщо тільки інше не передбачено в самому заповіті. Замість цього така частка випадає з-під дії заповіту і спадкується як незаповідана спадкоємцями за законом. Це правило називають «від залишку немає залишку» («*no residue of a residue*») і обґрунтовують тим, що наміром заповідача було передати спадкоємцям лише обумовлені частки і не більше того [8, с. 506–507].

За правом меншості штатів дане правило не застосовується і піддається критиці. Вважають, що та обставина, що спадкодавець склав заповіт, є вагомою підставою вважати, що він би краще передав майно вказаним ним самим спадкоємцям або навіть одному із них, ніж спадкоємцям за законом. Грунтуючись на такій логіці, кілька штатів відмовились від правила «від залишку немає залишку», і все більше штатів приймає вже законодавчі норми про те, що якщо майно заповідано двом і більше особам і якщо внаслідок смерті одного з них спадкування його частки неможливе, то ця частка спадкується рештою спадкоємців пропорційно заповіданим їм часткам. На сьогодні така норма міститься в Єдиному спадковому кодексі і в Законі Нью-Йорка про спадкові права і трасти.

Щодо англійського права, то згідно з положенням 25 Акта про заповіти 1837 р., якщо інше не вказано у заповіті, частки, визначені в заповіті, спадкування яких згідно з умовами заповіту неможливе, зокрема, у разі смерті спадкоємців, визначених у заповіті, до смерті спадкодавця, або внаслідок того, що спадкування цієї частки суперечить закону чи іншим чином неможливе, включаються до залишкової спадкової маси. Таким чином, якщо, наприклад, із 6 спадкоємців за заповітом один помер до смерті спадкодавця, то його частка буде розділена пропорційно між рештою 5 спадкоємцями, а якщо, наприклад, померло 5 із 6, то все майно перейде у спадщину одному спадкоємцю, який пережив спадкодавця.

За відсутності відповідних правових норм в українському законодавстві рішення в ситуації смерті спадкоємця за заповітом раніше за спадкодавця приймає суд. Так, у своєму рішенні від 12 лютого 2014 р. в справі № 6-37755св13 про спадкування за заповітом [9] Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ зазначив, що місцевий суд невірно застосував норми матеріального права, використавши ч. 1 ст. 1275 ЦК України за аналогією і встановивши, що належна частка спадкоємця за заповітом, що помер до відкриття спадщини, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну. Вищий спеціалізований суд України зазначив, що місцевий суд невірно витлумачив норму і не врахував, що спадкоємець, який помер до дня відкриття спадщини, не може вважатись таким, що не прийняв спадщину чи відмовився від неї, оскільки відповідно до вимог ст. 1222, 1220 ЦК України спадкоємцями можуть бути, зокрема, фізичні особи, які є живими на день смерті спадкодавця. Суд дійшов висновку, що частку, яка була заповідана особі, яка померла до відкриття спадщини, слід вважати такою, що не охоплена заповітом, а, відтак, відповідно до вимог ст. 8 (аналогія закону), ч. 2 ст. 1223 ЦК України право на спадкування цієї частки одержують спадкоємці за законом (ст. 1261–1265 ЦК України).

Разом з тим варто зауважити, що за правилами ст. 1217 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Оскільки відсутнє формулювання «або\і», то з буквального тлумачення вказаної норми випливає, що спадкування в принципі може здійснюватися лише або за заповітом, або за законом. А за аналогією в порядку ст. 8 ЦК України (яка була застосована не лише місцевим судом, а й Вищим спеціалізованим судом) можна застосувати як норму ст. 1223 ЦК України (у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у ст. 1261–1265 Кодексу), так і норму ст. 1275 ЦК України (якщо від прийняття спадщини відмовився оди із спадкоємців за заповітом, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну).

Таким чином, дане рішення не можна вважати однозначним, а, узагальнивши вищевикладене, можливими варіантами вирішення даної проблеми в українському правовому полі є такі:

– визнання частки спадкоємця, що помер до відкриття спадщини, такою, щодо якої була відмова у її прийнятті, з наступним переходом цієї частки до інших спадкоємців за заповітом і розподілом між ними порівну¹;

– визнання частки спадкоємця, що помер до відкриття спадщини, такою, що не охоплена заповітом, з наступним її розподілом за законом;

– розподіл частки померлого до відкриття спадщини спадкоємця серед його нащадків, якщо такі є.

При цьому для закріплення норми в законодавстві може бути обрано одне з вищевказаних рішень проблеми, а може бути обрано кілька варіантів залежно від обставин чи особливостей родинного зв'язку спадкодавця та померлого спадкоємця так, як це зроблено, наприклад, в законодавстві США та штатів.

Підаючи критиці останні два варіанти вирішення досліджуваної проблеми, слід виходити з таких положень. При розподілі майна заповідача після його смерті слід максимально точно дотримуватись його вказівок, даних у заповіті, а у разі відсутності таких у випадку смерті спадкоємця до відкриття спадщини – намагатись відтворити останню волю спадкоємця, виходячи з положень заповіту та самого факту його складення. Якщо буквально тлумачити волю спадкодавця, то, склавши заповіт, він усвідомлює, що спадкування буде відбуватись за заповітом, а не за законом, а також чітко визначає коло осіб, яким хотів би передати своє майно після смерті. А положення про розподіл частки спадкоємця серед його нащадків у разі його смерті можливо передбачити у заповіті, входячи із свободи складення заповіту.

У англо-американській правовій системі під словом «lapse» розуміють неможливість виконання певного розпорядження у заповіті, незалежно від причин – чи то відмова спадкоємця від частки, чи то смерть спадкоємця до відкриття спадщини, чи будь-які інші обставини, що унеможливають реалізацію наміру заповідача. У ЦК України передбачається нормативне регулювання лише у випадку відмови спадкоємця від спадщини, однак видається доцільним норми даної статті поширити і на випадок смерті спадкоємця до відкриття спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *McGovern, Kurts, Rein. Wills, Trusts and Estates.* – 1988.
2. *Simultaneous Death Act 1940* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uniformlaws.org/Act.aspx?title=Simultaneous%20Death%20Act>.

¹ Видається, що більше справедливим (а право – це наука про справедливість) було б тут зазначити не «порівну», а пропорційно визначеним в заповіті часткам.

3. *Uniform Probate Code 1969* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uniformlaws.org/shared/docs/probate%20code/2014_UPC_Final_2015dec31.pdf.

4. *Law of Property Act 1925* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/15-16/20/contents>.

5. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/435-15.

6. *Wills Act 1837* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Will4and1Vict/7/26/contents>.

7. *Mellows, Anthony R. The Law of Succession*. 3rd ed. London; Butterworth, 1977.

8. *Паничкин В. Б., Боровик О. Ю. Наследственное право США / Паничкин В. Б., Боровик О. Ю.* – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 850 с.

9. *Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 12 лютого 2014 року у справі № 6-37755св13* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.in.ua/images/documents/sprava6-37755_13.pdf.

Vasylieva V. V. The problems of the share inheritance in case when one of devisees dies before testator in Ukraine and countries of Anglo-American legal system.

The article studies the inheritance of legacy in case when death of the devisee was before the death of testator. The experience of the Anglo-American legal system was analyzed and the lack of established normative regulation of this issue in the Ukrainian legislation was discovered. The conclusion is that the most appropriate way of this issue regulation is establishing rule of contribution of the deceased devisee share among the other devisees in proportion to their shares.

Keywords: last will and testament, devisee, testator, testamentary succession, inheritance law of England and the USA.

Васильева В. В. Проблемы наследования доли наследника по завещанию в случае его смерти до открытия наследства в Украине и странах англо-американской правовой системы

Статья посвящена исследованию порядка наследования в случае смерти наследника по завещанию до открытия наследства. Автор проанализировал опыт стран англо-американской правовой системы и утверждает, что нормативное регулирование данного вопроса в украинском законодательстве отсутствует. Сделан вывод о том, что наиболее приемлемым вариантом регулирования данной проблемы является создание нормы о распределении доли умершего до открытия наследства наследника между другими наследниками по завещанию пропорционально их долям.

Ключевые слова: завещание, наследование по завещанию, наследственное право Англии и США.

УНІФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ОДИН З НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ НАУКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Гетманцев М. О.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті досліджується можливість уніфікації різних галузей процесуального права України як одного з можливих підходів до вдосконалення науки цивільного процесуального права. Розкрито основний зміст цієї категорії та проаналізовано останні думки науковців щодо проблеми оптимізації теорії та практики цивільного процесу.

Ключові слова: цивільне процесуальне право, цивільний процес, уніфікація процесуального права, наука цивільного процесуального права, вдосконалення науки цивільного процесуального права, розвиток науки цивільного процесуального права.

Трансформація наукових парадигм новітньої пори обумовлює актуальну необхідність відродження науки як соціального інституту в цілому та її галузевих форм зокрема. Неприпустимою є практика останнього часу, коли неефективний механізм державної підтримки призводить до безпідставного скорочення фінансування наукових проектів, штучного зменшення кількості спеціалізованих організацій, котрі займаються розвитком теоретично-правової думки, зневажливого